

کتابخانه و کتاب

رساله‌ها و تالیفات درباره نعلین پیامبر

صلی الله
علیه و آله

احمد خامه یار*

اشیاء و آثاری که گفته می‌شود از پیامبر خدا ﷺ به جا مانده، از دیرباز نزد مسلمانان دارای تقدس و احترام ویژه‌ای بوده است. این آثار بیشتر شامل تار ریش‌ها و تار موها و همچنین قدمگاه‌ها، ملبوسات و لوازم شخصی (نظیر خرقه‌ها و صندل‌ها) و سایر اشیای منسوب به آن حضرت است. هنوز هم تعدادی از اینگونه آثار، در جایگاه‌های ویژه‌ای از بناهای مذهبی مهم؛ مانند مساجد جامع، خانقاه‌ها، مقابر و زیارتگاه‌های مهم در تعدادی از شهرهای اسلامی - به ویژه در مناطق تحت نفوذ پادشاهان عثمانی و نیز در شبه قاره هند - نگهداری می‌شود و همانگونه که اشاره شد، مورد احترام و ویژه مسلمانان است!

از جمله اشیای منسوب به پیامبر ﷺ که از قرون اولیه اسلامی تا به امروز میان مسلمانان مورد اهتمام ویژه بوده، صندل‌های منسوب به آن حضرت است که در اصطلاح به آنها «نعلین» یا «نعال» حضرت گفته می‌شود. از این صندل‌ها، صورت‌های متعددی وجود

* کارشناس ارشد مطالعات اسلامی.

داشته که مشهورترین آنها، لنگه چپ یکی از نعلین‌ها است که در دارالحدیث اشرفیه در دمشق بوده است. این نعل از زمان ملک الاشرف موسی ایوبی (حک: ۶۳۴ - ۶۴۶ ق.) تا اوایل قرن نهم هجری در جایگاه مخصوصی در سمت چپ محراب دارالحدیث یاد شده نگهداری می‌شد و در طول این مدت، بسیاری از اعلام اهل سنت آن را زیارت کرده و حتی در مدح آن اشعاری سروده‌اند.^۲

یک لنگه راست نعلین نیز در مدرسه دماغیه دمشق نگهداری می‌شد. از زمان حمله تیمور لنگ به دمشق در سال ۸۰۳ هجری، از این دو اثر نشانی به دست نیامد و گویا او آنها را با خود به جای دیگری منتقل کرده است.^۳

صندل دیگری منسوب به پیامبر ﷺ، نزد یکی از خاندان‌های سادات در شهر فاس در مغرب نگهداری می‌شده است.^۴

در ضمن مطالب درج شده در حاشیه چاپ سنگی صفوة الصفای ابن بزاز اردبیلی در دوره قاجار درباره شهر اردبیل و بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی نیز آمده است که «بکنای نعلین از نعل شریفه حضرت نبوی - صلی الله علیه و آله - زینت افزای بقعه متبرکه است».^۵

امروزه در بخش «امانات مقدسه»، در موزه سرای توقیاتی استانبول، سه لنگه صندل منسوب به پیامبر ﷺ نگهداری می‌شود که در دوره عثمانی هر یک از آنها «نعل سعادت» نامیده شده است.^۶ در مسجد پادشاهی لاهور نیز صندل‌های دیگری منسوب به پیامبر ﷺ نگهداری می‌شود که سرقت یکی از آنها در سال ۲۰۰۲ میلادی، خشم جامعه اهل سنت پاکستان را برانگیخت.

موضوع نعلین پیامبر ﷺ در طول تاریخ اسلام مورد توجه تعدادی از علمای اهل سنت قرار داشته و برخی از مورخان و سیره‌نویسان، فصلی از تألیفات خود را به این موضوع اختصاص داده‌اند.^۷ علمای دیگری نیز به نگارش رسائل و تألیفات مستقلی در این باره اقدام کرده‌اند. مهم‌ترین اثر تألیف شده درباره صندل‌های پیامبر، «فتح‌المتعالم فی مدح النعل» تألیف ابوالعباس مقرئ است. مقرئ در مقدمه اثر خود، به تعدادی از منابع مورد استفاده‌اش در موضوع نعلین پیامبر ﷺ اشاره کرده که بیشتر آنها امروزه برجای نمانده

و یا لاقلاً نسخه‌ای خطی از آن شناسایی نشده است. برخی از این منابع عبارت‌اند از:

- نوشته‌ای به صورت جزوه، تألیف یکی از اهل سبته مغرب.^۸
- رساله «نتیجه الحب الضمیم و زکاء المنثور والمنظوم» تألیف ابوالربیع سلیمان بن [موسی بن] سالم کلاعی اندلسی (۵۶۵-۶۲۴ ق.)
- رساله مختصری از ابو اسحاق ابراهیم بن حاج مزنی اندلسی.
- جزوه حافظ ابوالیمن ابن عساکر (که در ادامه این نوشتار معرفی خواهد شد).
- جزوه «خدمه نعل القدم المحمدی» که در واقع اختصاری از جزوه ابن عساکر، تألیف شیخ الاسلام ابو حفص سراج الدین عمر بن رسلان کنانی شافعی معروف به «سراج بلقینی» (۸۰۵-۷۲۴ ق.) است.^۹

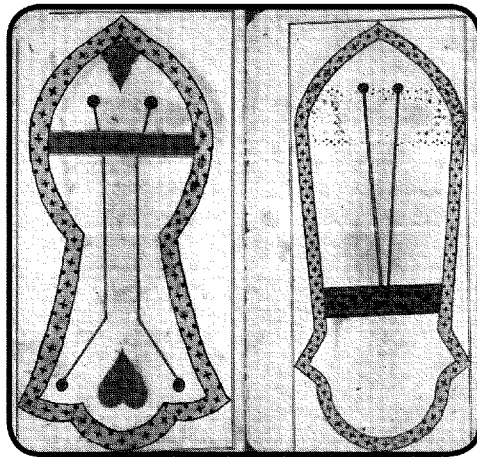
معمولاً در بیشتر نسخه‌های خطی تألیفات مرتبط با نعلین پیامبر ﷺ و همچنین در برخی نسخه‌های خطی دیگر آثار مکتوب مرتبط با موضوع زیارت حضرت رسول ﷺ - نظیر دلائل الخیرات جزولی و فتوح الحرمین لاری و ... - صورت‌های گوناگون نعلین آن حضرت نیز ترسیم شده است. در این نوشتار فهرستی از آثار نگارش یافته در موضوع نعلین پیامبر ﷺ ارائه خواهد شد. با توجه به اینکه برای نگارنده امکان دسترسی به برخی دیگر از این آثار وجود نداشت، ناگزیر به معرفی اجمالی آن اکتفا نمودم؛ اما آثاری که توفیق دسترسی به آنها حاصل شد، با تفصیل بیشتری معرفی گردیده است.

نگارنده این سطور امید دارد در فرصتی دیگر، با تفصیل، به موضوع تصویرپردازی نعلین پیامبر ﷺ در نسخه‌های خطی و آثار هنری پردازد.

صفة نعل النبی

رساله بسیار مختصری است از امین‌الدین ابوالیمن عبدالصمد بن عبدالوهاب ابن عساکر دمشقی شافعی (م ۶۸۶ یا ۶۸۷ ق.)^{۱۰} - از اعلام خاندان ابن عساکر - و به روایت احمد بن محمد بن ابی‌بکر فارقی قادری از نامبرده. موضوع کتاب، چند روایت از برخی صحابه و نیز از برخی اعلام اهل سنت در بیان شکل ظاهری صندل پیامبر و برکات ظاهر شده از آن است. یک نسخه خطی از این رساله در دارالکتب ظاهریه دمشق، ضمن مجموعه ۴۵۸۱ (اوراق ۲۰-۱۶) نگهداری می‌شود^{۱۱} که به خط احمد

بن محمد بن صالح در سال ۷۱۴ق. کتابت شده است. نسخه دیگری از آن نیز در کتابخانه ملی اسرائیل در شهر بیت المقدس وجود دارد که در ۱۰۳۷ق. در مدینه منوره کتابت شده و حاوی دو تصویر از نعلین پیامبر ﷺ است. (تصاویر ۱ و ۲)

تصاویر ۱ و ۲، دو صورت مختلف از نعلین پیامبر ﷺ در نسخه خطی صفة نعل النبی در کتابخانه ملی شهر قدس (سمت راست: برگ ۴؛ سمت چپ: برگ ۷).

خادم النعل الشریف

تألیف عبدالرحمان بن ابی بکر بن محمد شافعی، معروف به جلال الدین سیوطی (م ۹۱۱ق)، عالم و نویسنده شهیر مصری. رساله مختصری است که یک نسخه خطی از آن در کتابخانه سلطان احمد سوم در استانبول، به شماره ۴۱۹/۳ (برگ ۲۸۵-۲۸۱) و تاریخ ۹۰۷ق. وجود دارد. ۱۲

فتح المتعال فی مدح النعال

نام کامل این اثر «فتح المتعال فی مدح النعال المتشرفة بخیر الأنام علیه أفضل الصلاة والسلام ووصف المثال و ما یتبعه من الکلام» است و بی تردید مهم ترین اثری است که در باره نعلین پیامبر ﷺ

نگارش یافته است. مؤلف این اثر، ابوالعباس شهاب الدین احمد بن محمد بن احمد تلمسانی، معروف به «مَقْرَى» (۹۸۶ یا ۹۹۲-۱۰۴۱ هـ)، از علمای بزرگ مغرب در نیمه اول قرن یازدهم هجری است و از وی تألیفات دیگری نیز به جای مانده که مشهورترین آن، «نَفْح الطَّيِّبِ مِنْ غَصْنِ الْاَنْدَلُسِ الرُّطِيبِ» است. لازم به ذکر است که ابوالعباس مَقْرَى دو تألیف دربارهٔ نعال پیامبر ﷺ دارد. نخستین اثر وی، النَفْحَاتِ الْعَنْبَرِيَّةِ فِي نَعْلِ خَيْرِ الْبَرِيَّةِ است. فَتْحُ الْمَتَعَالِ اثر دوم وی در این باره است که نسبت به اثر اول، دارای افزوده‌ها و مطالب بیشتری است.

مَقْرَى، این کتاب را در یک فاتحه و چهار باب و خاتمه ترتیب داده و در آن، به تفصیل به نقل اقوال و روایات وارد شده در اوصاف نعال پیامبر ﷺ و وصف صورت‌های مختلف نعلین آن حضرت ﷺ و خواص و برکات آن پرداخته است و همچنین اشعار و قصاید فراوانی را از اعلام و شخصیت‌های مختلف در مدح صندل‌های پیامبر ﷺ گرد آورده است.

از این کتاب دو تحریر در دست است. مؤلف ابتدا در شوال ۱۰۳۰ ق. در قاهره تحریر اول آن را به پایان برده و از روی این تحریر چند نسخه استنساخ و به بلاد عثمانی (ترکیه) و نقاط دیگر ارسال شده است. سپس در نیمهٔ نخست ماه رمضان ۱۰۳۳، در میان منبر و قبر شریف پیامبر ﷺ در مسجد النبی، تحریر دوم اثر خود را - که حاوی اضافاتی بر تحریر اولیهٔ آن بوده - نگاشته است.^{۱۳}

فَتْحُ الْمَتَعَالِ در همان زمان تألیف، از سوی عموم اهل سنت با استقبال بسیاری روبه‌رو شد و چند تن از علمای معاصر مَقْرَى از جمله احمد بن عبدالرحمان صدیقی مالکی، احمد بن محمد عنیمی خزرچی و عبدالکریم قاضی قاهره، بر این کتاب تفریظ نوشتند که این تفریظ‌ها در خاتمهٔ برخی نسخه‌های خطی آن موجود است.

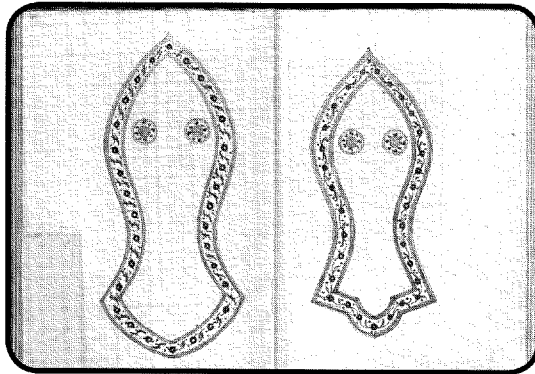
امروزه نسخه‌های متعددی از این اثر در کتابخانه‌ها و مراکز نسخ خطی در کشورهای مختلف نگهداری می‌شود که تعدادی از آنها از روی نسخه‌ای به خط مؤلف و یا به فاصلهٔ نسبتاً کمی از زمان وی کتابت شده است. در بیشتر نسخه‌های این اثر، تصاویری از صورت‌های مختلف نعلین پیامبر ﷺ ترسیم شده که به طور معمول تعداد آن هفت صورت بوده، اما در برخی نسخه‌ها تعداد آن کمتر است. (تصویر ۳)

در ایران یک نسخه خطی از این اثر به شماره ۲۰۹۲ در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی نگهداری

می‌شود که ظاهراً رونویسی شده از نسخه مؤلف در مدینه در ۱۰۳۳ق. است. این نسخه را سید محمد مهدی بن حبیب‌الله حسینی بر روضه مطهره امام رضا علیه السلام وقف کرده و سجع مهر واقف ۱۰۶۱ خوانده می‌شود. در این نسخه هفت صورت مختلف از نعلین پیامبر صلی الله علیه و آله با طلا ترسیم شده است.^{۱۴}

تعدادی از دیگر نسخه‌های خطی فتح المتعال بدین شرح است: شماره ۲۹۰ کتابخانه قرویین شهر فاس در مغرب؛ شماره Or. 2549 در کتابخانه دانشگاه لیدن؛ شماره A 184 در کتابخانه دانشگاه کالیفرنیا در لس آنجلس؛ شماره ۱۹۳۵ در کتابخانه ملی اسد در دمشق (انتقالی از کتابخانه ظاهریه)، کتابت محمد المقری در ۱۰۵۷ق. نسخه‌های کتابخانه عباسیه در بصره به شماره ۱۴۰/آ، مورخ ۱۰۶۵ق. و شماره ۱۵۳/آ، مورخ ۱۰۶۸ق. نسخه شماره ۵۹۷۶ در کتابخانه ملی اسد در دمشق (انتقالی از کتابخانه ظاهریه)، کتابت ابوالاسعاف وفا در ۱۰۶۹ق.، دارای تصاویر نعلین؛ شماره ۳۱۱۳ در کتابخانه چستریتی، به خط عبدالفتاح الأشمونی الشافعی در ۶ رمضان ۱۰۷۱ق. شماره ۸۵۵۹ در کتابخانه ملی اسد در دمشق (انتقالی از کتابخانه ظاهریه)، به خط عبدالفتاح بن علی الأشمونی در ۱۰۷۷ق. دارای سه تصویر طلایی رنگ؛ شماره 0042 Vollers از مجموعه رفاعی دانشگاه لپزیگ آلمان، بدون تاریخ و به خط عبدالفتاح الأزهری المصری الأشمونی؛ شماره ۳۴۶ دانشگاه ملک سعود ریاض، به خط عامرین سراج‌الدین غمراوی در ۱۱۰۱ق.، حاوی هفت تصویر نعلین به شنگرف؛ شماره ۱۸۶۱۲ در کتابخانه حسن حسنی عبدالوهاب تونس، مورخ ۱۱۱۰ق.؛ نسخه‌های کتابخانه روان کوشکی ترکیه، به شماره‌های ۱۵۸۳ (مورخ ۱۱۵۱ق.) و ۱۵۷۵؛ شماره ۶۷ کتابخانه عاشر افندی ترکیه، مورخ ۱۱۶۱ق.؛ شماره ۱۱۹۱ در کتابخانه Emânet Hazînesi ترکیه، مورخ ۱۱۷۶ق.؛ نسخه‌های شماره ۵۴۱ و ۵۴۲ در کتابخانه سلطان احمد ثالث؛ شماره ۵۳۴ کتابخانه راشد افندی قیصریه؛ شماره ۳۲۴ در کتابخانه اسعد افندی ترکیه؛ نسخه‌های موزه تویقایی به شماره‌های 604 R 1575، 604 SR 1583 و 3EH 604 1191؛ نسخه‌های شماره ۵۶۱، ۵۶۲ و ۲۱۴۱۴/ب در دار الکتب مصر که نسخه اخیر از نسخه خط مؤلف (تحریر سال ۱۰۳۳ق.) رونویسی شده است؛ شماره ۲۱۸ مجامیع در خزانه تیموریه در دارالکتب مصر؛ شماره ۸۰ تاریخ در رواق الشوام در کتابخانه الأزهر قاهره؛ نسخه‌های شماره ۳۵۷۳، ۶۶۶۵، ۱۸۶۱۲، ۲۱۹۴۳، ۲۳۵۳۳ و ۲۴۰۷۴ در کتابخانه ملی تونس؛ شماره ۲۱۵۷ مسجد جامع صنعا؛ شماره

۱۵۰۴۷ در کتابخانه ملی اسد در دمشق (انتقالی از کتابخانه عثمانیه حلب)، دارای یک تصویر سندل پیامبر در برگ ۱۱۶؛ شماره ۱۲۱۵/د در کتابخانه عمومی رباط، مورخ ۱۲۶۸ هـ؛ شماره ۱۶۲۷ در دانشگاه ییل آمریکا.

تصویر ۳: دو صورت از سندل پیامبر ﷺ در نسخه خطی فتح المتعال در مجموعه رفاعی دانشگاه لپزیگ آلمان (برگ ۴۰ پ - ۴۱ ر)

فتح المتعال نخستین بار در سال ۱۳۳۴ق. توسط چاپخانه دائرة المعارف نظامیه در حیدرآباد دکن منتشر شد. در دوره اخیر نیز دو بار دیگر، بار اول در ۱۴۱۷ق. / ۱۹۹۷م به اهتمام علی عبدالوهاب و عبدالمنعم فرج درویش و توسط انتشارات «دار القاضی عیاض» در قاهره و بار دوم در سال ۲۰۰۶م. به اهتمام احمد فرید المزیدی توسط «دار الکتب العلمیه» در بیروت منتشر شده است. با این حال هیچ یک از چاپ‌های فوق را نمی‌توان تصحیح انتقادی این اثر به شمار آورد.

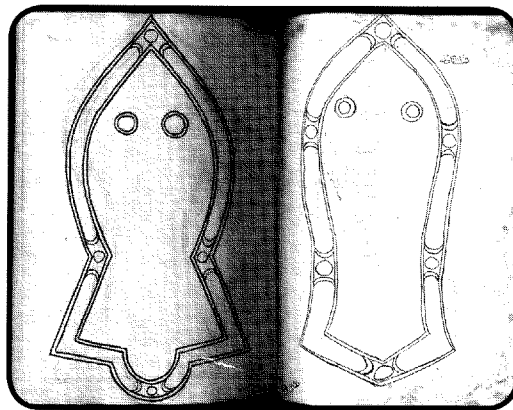
الفحات الصنبرية فی نعل خیر البرية

همان‌طور که اشاره شد، این کتاب اثر نخست ابوالعباس مقرئ درباره نعل پیامبر ﷺ است که آن را پیش از فتح المتعال و به صورت مختصر نگاشته است. همانند فتح المتعال در چهار باب تنظیم شده که فصل اول حاوی اقوال و روایاتی درباره نعل پیامبر ﷺ، فصل دوم در وصف صورت‌های مختلف موجود از سندل‌های منسوب به پیامبر ﷺ، فصل سوم حاوی اشعار و قصایدی در مدح صورت نعل پیامبر ﷺ و فصل چهارم نیز درباره خواص و منافع این سندل‌ها است.

تعدادی از نسخه‌های خطی شناخته شده از آن بدین شرح است: نسخه شماره ۱۱۹۵/ب در

کتابخانه اسکندریه، کتابت محمود بالدر زاده بروسی در جزیره رودس در سال ۱۰۳۷ق.؛ نسخه شماره ۳۶۳۶ در کتابخانه ملی اسد در دمشق (انتقالی از دارالکتب ظاهریه)، کتابت مصطفی بن احمد بکتاش در ۱۰۹۶ق.؛ نسخه ۴۸۷/۲ در کتابخانه از میر ملی ترکیه، مورخ ۱۱۴۱ق.؛ نسخه شماره ۱۰۹۲ در کتابخانه ملی اسد در دمشق (انتقالی از دارالکتب ظاهریه)، کتابت عبد القادر بن عمر در دمشق در سال ۱۱۶۹ق. نسخه شماره ۴۵۲ در کتابخانه اسعد افندی ترکیه؛ نسخه شماره ۶۳۱/۱ در کتابخانه گوتا در آلمان؛ نسخه شماره ۳۹۳۲ کتابخانه ازهریه قاهره، مورخ ۱۳۲۳ق.

در نسخه کتابخانه اسکندریه که تصویر آن را دوستان آقای دکتر محمد حدید - از اساتید دانشگاه الأزهر - برای ما ارسال کردند، در انتهای نسخه متن کامل رساله ابوالیمن ابن عساکر نقل شده است. همچنین هفت تصویر صورت‌های نعال پیامبر ﷺ در میان نسخه و یک تصویر نیز در انتهای نسخه به چشم می‌خورد. (تصویر ۴)

تصویر ۴: صورت اول و دوم صندل پیامبر ﷺ در نسخه خطی النفحات العنبریه در کتابخانه اسکندریه (برگ ۷ - ۸ ر)

نفحات العنبر فی وصف نعل ذی الطلی و المنبر

مؤلف آن ناشناخته است. یک نسخه خطی از این اثر در کتابخانه اسکندریه، ضمن مجموعه شماره ۳۸۹۹ / ج ، حدیث نبوی» (اوراق ۱۲۹ ر - ۱۳۵ پ) نگهداری می‌شود و تنها از باب چهارم به بعد آن موجود است.^{۱۵} با توجه به اینکه در فهرست کتابخانه اسکندریه منتخباتی از فتح المتعال مقری دانسته شده و با توجه به نزدیکی عنوان اثر و عنوان باب چهارم آن، به نظر می‌رسد مؤلف در نگارش اثر خود،

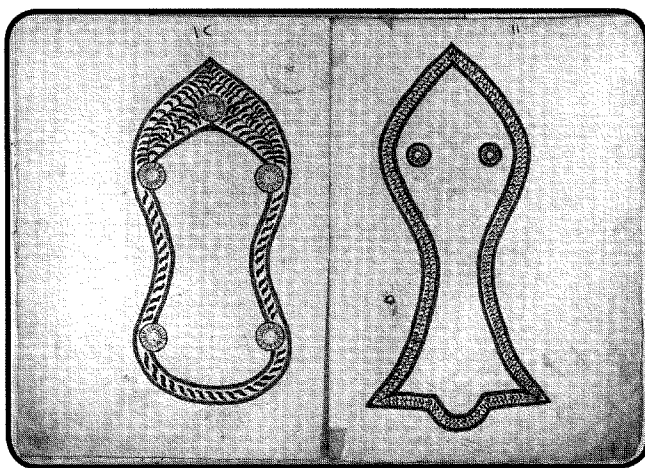
کتاب النفعات العنبریه مقری را در نظر داشته و از آن بهره گرفته است.

الآثار فی نعال النبی المختار ﷺ

مؤلف ناشناخته است. یک نسخه خطی از آن در کتابخانه جلال‌الدین البرزی در مکه مکرمه وجود دارد. بر اساس این نسخه، در سال ۱۲۴۳ هجری در قاهره تألیف شده و در چهار «اثر» و یک خاتمه تنظیم گردیده است.^{۱۶}

الروض المأنوس فی مدح نعال اشرف رسل الملک القدوس

تألیف هاشم بن یوسف نحری، معروف به «هاشم الشیخ» (م. بعد از ۱۲۵۴ ق.). این اثر در واقع خلاصه فتح المتعال مقری است و نسخه‌ای از آن به خط خود نحری و مورخ ۲ محرم ۱۲۵۴، در کتابخانه دانشگاه امام محمد بن سعود در شهر ریاض، به شماره ۷۲۶۶ نگهداری می‌شود و حاوی شش ترسیم گوناگون از نعال پیامبر ﷺ به شنگرف است.^{۱۷} (تصویر ۵)

تصویر ۵: دو صورت از نعال پیامبر ﷺ در نسخه خطی الروض المأنوس در دانشگاه محمد بن سعود ریاض (برگ ۶ پ - ۷ ر)

کتاب فی وصف نعل النبی (۹)

در میان مجموعه نسخه‌های خطی انتقالی از مدینه منوره به لیدن، رساله مختصری در وصف صندل‌های پیامبر ﷺ از نویسنده‌ای ناشناس (به شماره ردیف ۱۷۸) وجود دارد که در فهرست این مجموعه، به همین عنوان معرفی شده است. این نسخه در ۲۳ صفحه و به خط مغربی است و گویا در قرن ۱۳ق. کتابت شده و حاوی نقوش و تزیینات هنری و دو تصویر طلایی رنگ از نعلین پیامبر ﷺ است.^{۱۸}

رساله تمثال نعلین شریف

اثری است به فارسی تألیف مولانا شاه علی سجاد پهلواروی، که در فهرستواره نسخه‌های خطی خانقاه مجیبه شهر پتنا در هند، به وجود نسخه‌ای از آن اشاره شده است،^{۱۹} اما نگارنده این مقاله آگاهی‌های بیشتری درباره آن به دست نیاورده است.

الاحرار و الصبیح لثبوت استبراک نعل سید المقبول

نام مؤلف این اثر محمد عبدالمجید و موضوع آن استحباب تبرک جستن به صندل پیامبر ﷺ است و در سال ۱۲۸۹ق. / ۱۸۷۲م. در ۱۶۲ صفحه در مطبوعه نظامی در کانپور به چاپ رسیده است.^{۲۰}

بیان تمثال نعل النبی

اثر دیگری است به فارسی، تألیف وصی احمد، که در ۱۲۹۲ق. / ۱۸۷۵م. در ۴۸ صفحه در مطبوعه نور لاهور منتشر شده است.^{۲۱}

نیل الشفا بنعل المصطفی

تألیف مولانا اشرف علی تهانوی ملقب به «حکیم الامه»، از علمای معاصر هند و استاد دانشگاه دیوبند.

القصیده الوفانیة فی وصف النعل الشریفة النبویه

قصیده‌ای است در مدح صندل پیامبر ﷺ، سروده احمد ابوالوفاء شرفاوی، که همراه با شرح قصیده از حسنین محمد مخلوف، توسط مکتبه مصطفی البابی الحلبی در سال ۱۹۶۳ در قاهره منتشر شده است.

كتاب شناسی

۱. ابن بزّاز اردبیلی، درویش توکلی، *صفوة الصفا، تصحيح غلامرضا طباطبائی مجد،* [تبریز: مصحح، چاپ ۱، ۱۳۷۳].
۱. آیدین، حلمی، *آثار الرسول فی جناح الامانات المقدسه فی متحف قصر طوبقابی یاسطنبول،* ترجمه به عربی: محمد صّواش، استانبول: دار النیل، ۲۰۰۶.
۲. الألبانی، محمد ناصر الدین، *فهرس مخطوطات دار الکتب الظاهرية - المنتخب من مخطوطات دار الکتب الظاهرية - المنتخب من مخطوطات الحديث، دمشق: مجمع اللغة العربية، ۱۳۹۰ق. / ۱۹۷۰م.*
۳. تیمور باشا، احمد، *الآثار النبویة،* قاهره: مكتبة دار الكتاب العربي، چاپ ۱، ۱۳۷۰ق. / ۱۹۵۱.
۴. حسینی اشکوری، سید صادق، *فهرستواره نسخه های خطی خانقاه مجیبیه (پتنا- هند)،* قم: مجمع ذخائر اسلامی، چاپ ۱، ۱۳۸۶.
۵. الذهبی، شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الدمشقی، *تاریخ الإسلام و وقیات المشاهیر والأعلام،* تحقیق: عمر عبدالسلام تدمری، بیروت: دار الکتب العربي.
۶. الرفاعی، عبدالجبار، *معجم ما کتب عن الرسول وأهل البيت،* تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ ۱، ۱۳۷۱.
۷. زیدان، یوسف، *فهرس مخطوطات بلدية الإسكندرية (ج ۳: التاريخ وملحقاته)،* الإسكندرية: الهيئة العامة لمكتبة الإسكندرية، ۱۴۲۰ق. / ۱۹۹۹م.
۸. السامرائی، قاسم، *الفهرس الوصفي لمخطوطات السيرة النبویة و متعلقاتها،* الرياض: جامعة الامام محمد بن سعود الاسلاميه، ۱۴۱۶ق. / ۱۹۹۵م.
۹. الصفدی، صلاح الدین خلیل بن ایبک، *الوافی بالوقیات،* تحقیق: احمد الارناؤوط و ترکی مصطفی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ط ۱، ۱۴۲۰ هـ / ۲۰۰۰ م.
۱۰. قره بلوط، علی الرضا و قره بلوط، احمد طوران، *معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم،* قیصریه: دار العقبة.
۱۱. المقرئ، ابوالعباس احمد بن محمد تلمسانی، *فتح المتعال فی مدح النعال،* قاهره: دار القاضی

الهيئة

میتاق

۸۰

عیاض، چاپ ۱، ۱۴۱۷ هـ / ۱۹۹۷ م.

۱۲. النعمی، عبدالقادر بن محمد، *المدارس فی تاریخ المدارس*، تحقیق: جعفر الحسنی، [قاهره]:

مکتبه الثقافة الدینیة، ۱۹۸۸ م.

۱۳. نوشاهی، عارف، *کتاب شناسی آثار فارسی چاپ شده در شبه قاره (هند، پاکستان، بنگلادش)*،

تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب، چاپ ۱، ۱۳۹۱.

۱۴. ولایی، مهدی، *فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی (ج ۵)*، مشهد: انتشارات

آستان قدس رضوی، چاپ ۲، ۱۳۷۹.

15. Landberg, Carlo, *Catalogue de Manuscrits Arabes Provenant d'une Bibliothèque Peivée à*

El-Medina et Appartenant a la Maison, Leiden: Brill, 1883.

پی نوشت ها:

۱. از مشروح ترین پژوهش ها و تحقیقات در زمینه آثار و تار موهای منسوب به پیامبر ﷺ را احمد تیمور باشا، پژوهشگر فقید

مصری انجام داده است. بنگرید به اثر وی: *الآثار النبویه*، قاهره: مکتبه دار الکتاب العربی، چاپ اول، ۱۳۷۰ ق. / ۱۹۵۱ م.

درباره تار موهای منسوب به پیامبر خدا ﷺ که در ایران وجود داشته، بنگرید به مقاله دیگر نگارنده این سطور؛ «آثار

منتسب به پیامبر خدا ﷺ در ایران»، پیام بهارستان، دوره ۲، ش ۱۵، بهار ۱۳۹۱، صص ۶۳۳ - ۶۲۸

۲. درباره این صندل پیامبر ﷺ بنگرید: المقری، ابوالعباس احمد بن محمد تلمسانی، *فتح المتعال فی مدح النعال*، قاهره:

دار القاضی عیاض، چاپ اول، ۱۴۱۷ ق. / ۱۹۹۷ م، صص ۵۲۴ - ۵۱۳؛ *الآثار النبویه*، صص ۱۱۸ - ۱۱۰

۳. النعمی، عبدالقادر بن محمد، *المدارس فی تاریخ المدارس*، تحقیق: جعفر الحسنی، [قاهره]: مکتبه الثقافة الدینیة،

۱۹۸۸ م، ج ۱، ص ۲۳۷

۴. درباره این صندل پیامبر ﷺ بنگرید: *الآثار النبویه*، صص ۱۲۵ - ۱۲۰

۵. ابن بزّاز اردبیلی، درویش توکلی، *صفوة الصفا*، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، [تبریز]: مصحح، چاپ ۱، ۱۳۷۳.

۶. ر.ک: آیدین، حلمی، آثار الرسول فی جناح الأمانات المقدسه فی متحف قصر طوب قابی یاسطنبول، ترجمه به عربی:

محمد سواش، استانبول: دار النیل، ۲۰۰۶، صص ۱۲۹ - ۱۲۶

۷. به عنوان مثال، ر.ک: محمد بن سعد، *الطبقات الكبرى*، «ذکر نعل رسول الله»، ج ۱، صص ۴۸۲ - ۴۷۸؛ *الذهبی*،

شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الدمشقی، *تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الأعلام*، تحقیق: عمر عبدالسلام

تدمری، بیروت: دار الکتاب العربی، «باب نعل النبی و خفه» (از بخش سیره نبوی)، ج ۲، صص ۵۰۷ - ۵۰۸

۸. گویا مؤلف این اثر محمد بن علی بن هانی لخمی سبتی (م ۷۳۳ ق.) است. ر.ک: *فتح المتعال فی مدح النعال*، ص ۳۷

۹. همان، صص ۳۶-۳۵

۱۰. ذهبی سال وفات وی را ۶۸۷ و صفدی ۶۸۶ ذکر کرده است. ر.ک: تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والأعلام، ج ۵۱، ص ۲۶۹؛ الصفدی، صلاح‌الدین خلیل بن ایبک، الوافی بالوفیات، تحقیق: احمد الارناؤوط و ترکی مصطفی،

بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ ۱، ۱۴۲۰ق. / ۲۰۰۰م، ج ۱۸، ص ۲۷۱

۱۱. الألبانی، محمد ناصر الدین، فهرس مخطوطات دار الکتب الظاهرية - المنتخب من مخطوطات الحديث، دمشق: مجمع اللغة العربية، ۱۳۹۰ق. / ۱۹۷۰م. صص ۷۸ و ۷۹

۱۲. قره بلوط، علی الرضا و قره بلوط، احمد طوران، معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، قیصریه: دار العقبة، ج ۱، ص ۱۵۷۹

۱۳. ر.ک: فتح المتعال فی مدح النعال، مقدمه تحقیق، ص ۲۱

۱۴. ولایی، مهدی، فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ ۲، ۱۳۷۹، ج ۵، صص ۲۳۰ و ۲۳۱

۱۵. زیدان، یوسف، فهرس مخطوطات بلدية الإسكندرية (ج ۳: التاريخ وملحقاته)، الإسكندرية: الهيئة العامة لمكتبة الإسكندرية، ۱۴۲۰ق. / ۱۹۹۹م، ج ۳، صص ۲۸۲-۲۸۱

۱۶. الرفاعی، عبد الجبار، معجم ما کتب عن الرسول و اهل البيت، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۹۴

۱۷. السامرائی، قاسم، الفهرس الوصفی لمخطوطات السيرة النبوية و متعلقاتها، الرياض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، ۱۴۱۶ق. / ۱۹۹۵م، ج ۱، صص ۸۴ و ۸۵

18. Landberg, Carlo, *Catalogue de Manuscrits Arabes Pravenant d'une Bibliothèque*

Peivée à El-Medina et Appartenant a la Maison, Leiden: Brill, 1883, p. 47

۱۹. حسینی اشکور، سید صادق، فهرستواره نسخه‌های خطی خانقاه مجیبیه (پتنا - هند)، قم: مجمع ذخائر اسلامی، چاپ ۱، ۱۳۸۶، ص ۷۹

۲۰. نوشاهی، عارف، کتاب‌شناسی آثار فارسی، چاپ شده در شبه قاره (هند، پاکستان و بنگلادش)، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب، چاپ اول، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۲۴۰۳

۲۱. همان، ج ۴، ص ۲۴۰۵